

AZ ERDÉLYI HÓDOLTSÁG ÉS VÉGVÁRAI.

(Első közlemény.)

I.

ICSTELLEN elvesztét Nagyvárad várának 1660-ban, már az egykorúak is Erdély és a részek rendszeres behódoltatása kezdetének tartották. A feladási pontok kikötötték ugyan, hogy «Váradon és ahhoz tartozó jószágokon kívül semminemű több várak, kastélyok el nem vétetnek»;¹ de tulajdonképen már ezen megszorítás is

kiszolgáltatta Biharmegye nagy részét a hódoltató törekvéseknek, a mennyiben szerződésileg biztosította részükre a Váradhoz tartozó 160 egész falu és 4 rész² birtokbavételét. Kérdés tárgya ezek után csupán az lehetett, sikerül-e a hódoltság továbbterjedésének korlátozása legalább ezen új területi elhelyezkedés állandósításával? E tekintetben azonban Kemény János kétségtelennek tartotta, hogy «kimondatott az sententia, ... hogy Várad megvétele után Erdélyben pasákat és bégeket ültessenek és többé fejedelemség benne ne legyen».³ «Ha Várad

¹ Magy. Tört. Tár. XVII. 133. l. Hadtört. Közl. 1892. 390. l. Török-magyarkori Államokmt. III. 486. Hon és Külföld. 1841. 113. l.

² Erd. Orsz. Eml. XI. 108—9. és 111. ll.

³ 1660 szept. 12-iki levele Bethlen Farkashoz. Magy. Tört. Tár. XVIII. 146. l.

keresztyén kéztől elesik, bizony megkérdik rövid időn, mit főznek Kassán, meg feljebb is», írta Rhédey László,¹ sőt a bécsi udvarban is tudni vélték, hogy a tiszántúli részek behódoltatása a közel jövőben be fog következni.²

Erdély belpolitikai helyzete valóban kedvezett a porta hatalmi törekvéseinek. A megújuló pártküzdelmek során a porta pártfogoltjának Barcsay Ákosnak lemondatása, majd Kemény Jánosnak fejedelemmé választásával a külpolitikai viszonyok kúszáltsága³ bármikor alkalmas ürügyül szolgálhatott a tényleges beavatkozásra. Kemény egyénisége kezdetben nem volt ugyan ellenszenves a portán,⁴ sőt a hódoltsági vezérek is készségesen felajánlották közreműködésüket megerősítettése kieszközlésében,⁵ mindamellett különösebb államférfiúi belátás nélkül is felismerhető volt, hogy a kifosztott Erdély pénzügyi helyzete miatt az athnaméhoz kötött feltételek betöltése teljesen lehetetlen. Kemény Jánost és a rendeket tehát épen az összeütközés kikerülhetetlenségének tudata készítette a bécsi udvarral való szövetekezés megkísérlésére,⁶ de itt a szövetség jelentőségét nem értékelték kellően s csak azért foglalkoztak azzal, mivel a királyi joghatóság Erdélyre való kiterjesztésének lehetőségével állott vonatkozásban. Bánffy Dénes áprilisi jelentése szerint I. Lipót biztosítékul Székelyhid és Kővár, esetleg Szamosujvár átadását kívánta, legalább arra az időre, míg a török háború veszedelme elhárul. «Isten végben vivén hazánk dolgát és megcsendesítvén, ő felsége a praesidiu-

¹ 1660 július 26-ról. Magy. Tört. Tár. XVII. 90. l.

² Tört. Tár. 1880. 742—43. ll.

³ Szilágyi S.: Kemény János. (Vértanúk. 7—25. ll.) Erd. Orsz. Eml. XII. 48—53. ll. Erdélyi A.: Barcsay Ákos fejedelemsége. Századok. 1906. 531—37. ll. Kemény iránt feltűnő ellenszenvvel. Persián K.: Kemény János fejedelemsége. Kolozsvár. 1907. 12—16. ll. Kemény János levelei. Hadtört. Közlemények. 1892. 421—32. ll.

⁴ Szilágyi S.: i. dolg. Vértanúk etc. 31. l. Bethlen J.: Comment. III. p. 56. Kemény 1661 januárius 16-iki levele. Hadtört. Közlemények. 1892. 433. l.

⁵ Kemény levelei 1661 január 16., márcz. 11. és 31., április 7-ről. Hadtört. Közl. 1892. 433—35. ll. Szalárdy: Siralmas magy. krón. 602—603. ll.

⁶ Magy. Tört. Tár. VII. 169. l. Kemény levele Csáky Istvánhoz 1661 febr. 26-ról, Erd. Orsz. Eml. XII. 488—89. ll.

mot mindjárt belőlük kihozza és resignálja Erdélynek.» Az 1661 áprilisi beszterczei országgyűlést tehát egyfelől az Erdély megsegítésére szükséges tekintélyes német haderő kilátásba helyezése,¹ másfelől a porta állásponjtjában beállott változás, az udvarral folytatott alkudozások hírének hatása alatt határozottan Kemény fejedelemsége ellen irányuló hangulattal,² készítette a nem minden kétértelműség nélkül fogalmazott választási feltételekre hivatkozva,³ az I. Lipóttal kötendő szövetség végrehajtására.⁴

Barcsay indokolatlan kivégeztetésének⁵ híre a török sereget már útban találta Erdély felé s Kemény kénytelen volt előlük királyi területre menekülni.⁶ Jóllehet a német segédc csapatok megérkezése és hadi működése⁷ a kívánt fordulatot egyáltalában nem idézte elő, mert Montecuccoli néhány vár (Kolozsvár, Szamosujvár, Bethlen, Kővár, Székelyhid) megszállása után hadait felsőbb parancsra Erdélyből kivonta,⁸ Kemény

¹ Teleki Mihály lev. (Szerk. Gergely Sámuel.) II. 56—57. ll.

² V. ö. Kemény május 12-iki lev. Erd. Orsz. Eml. XII. 507. l. és Hadtört. Közl. 1892. 435—37. ll.

³ «Hogy az fényes portától soha semmi időben el nem szakad, sem az országot elszakasztani nem igyekszik. . . Úgy mindazáltal, hogy ha az porta is nyilvánvaló romlásunkra s veszedelmünkre nem igyekezik, in tali casu ő nga is minden utakat, módokat hazánk megmaradására elkövetessen etc.» 1660 decz. (24—1661 jan. 22.) szászrégeni gyűlés III. cond. Erd. Orsz. Eml. XII. 474. l.

⁴ «Az haza s annak fejedelme pedig az articulus szerént addig tartozik a törökhöz való kötelességét megtartani, a meddig oltalmazza, protegálja minden ellenségi ellen». Ellenkező esetben «szabad mind az országnak s mind a fejedelemnek maga oltalmazására minden médiumokat felkeresni. . . » «Azért az haza császárhoz ő felségéhez való ragaszkodásban találta magának securitást». Tudósítás a beszterczei országgyűlésről. Magy. Tört. Tár. VI. 92—93. ll.

⁵ Az előzményekre vonatkozó országos intézkedések ism. Erdélyi A. : id. dolg. Századok. 1906. 540—45. ll. Persián K. : id. dolg. 33. l. az irodalommal.

⁶ Szalárdy : 610—17. ll. Kemény János levelei június 15-től. Hadtört. Közl. 1892. 439. s köv. ll. Erd. Orsz. Eml. XII. 60—62. ll.

⁷ Szilágyi S. : id. mű. Vértanúk. 58—59. ll. Acsády műve. Mill. tört. VII. 114—17. ll. Persián K. : id. dolg. 36—40. ll.

⁸ Kemény János nov. 12-iki levele. Hadtört. Közl. 1892. 456—59. és 461. ll.

János a libáncsi részgyűlésen,¹ majd a kisselyki országgyűlésen (nov. 20.) török parancsszóra fejedelemmé választott Apafi Mihály² megbuktatását haladéktalanul megkísérlendőnek tartotta.³ Kellőképen elő nem készített támadása azonban — mint ismeretes — kudarczczal s a nagyszöllösi csataterén halálával végződött. (1662 január 23.)⁴

A politikai egységében megoszlott Erdély rendszeres behódoltatása még akkor sem járt volna akadálylyal, ha a hódoltató törekvéseket egyébként egységes, minden társadalmi réteg és néposztály politikai öntudatát egyaránt átható passiv ellenállás korlátozta volna. A politikai egység tudata azonban a tulajdonképeni politikai nemzetnél is hiányzott, még kevésbé volt tehát az feltalálható a jobbágyság körében. Az Erdélyre hadisarcz és adóemelés fejében kirótt óriási anyagi terhek elsősorban a jobbágyságra neheztedek,⁵ melyet az átvonuló török-tatár hadak is fosztogattak és földönfutóvá tettek⁶ s így érthető, hogy a partiumbeli jobbágyságban a központi kormányhatalom fensőbbiségébe vetett hit megrendülvén, egyéni érdekei védelmént az államérdekek rovására, sőt a politikai közösség nyílt megtagadásával is hajlandó volt megkísérelni. Ez magyarázza meg a részek rohamos behódolását, az ugyanekkor kitört *parasztmozgalmak* természetes következményeként.

Szatmármegye jobbágysága körében már 1658 végén mutat-

¹ 1661 szept. 4. Erd. Orsz. Eml. XII. 64. l.

² Erd. Orsz. Eml. XIII. 5., 75. s köv. ll.

³ V. ö. decz. 16-iki levelével. Hadtört. Közl. 1891. 462. l.

⁴ Szalárdy: 626—29. ll. Szilágyi S.: Vértanúk. 78—83. ll. Persián K.: id. dolg. 47—51. ll.

⁵ Az 1658 nov. 6-iki segesvári országgyűlés portánként 20 frtot, (Erd. Orsz. Eml. XII. 100.), az 1659 márcz. 26-iki beszterczei gyűlés ugyanannyit (U. o. XII. 227.), az 1660 július 5-iki segesvári gyűlés pedig 25 tallért (U. o. XII. 443.) rótt ki. Így érthető, hogy Ugron András számadása szerint 1659-ben Középszolnok 2812 frt 40 denárt, Krasznamegye 2135 frtot fizethetett, míg Biharmegye 4010 frt 80 denárnyi aranyon kívül különböző czímen 18,572 frtot volt kénytelen adni. Erd. Orsz. Eml. XII. 263. l. V. ö. azonfelül u. o. XII. 273—74. ll.

⁶ A Nagyvárad bukását megelőző eseményekre Szalárdy: 490—540. ll. Szűcs J.: Debreczen város tört. II. 362. s köv. ll. Evlia Cselebi: I. 40. l.

koztak az elégedetlenség jelei¹ s 1660 elején már tömegekbe összeverődve támadt a nemességre.² Egyidejűleg Bihar- és Zaránd-megye föllázított oláh jobbágysága is (Belényes, Papmező, Halmágy, Kőrösbánya vidékén) megtagadta az engedelmességet, hangoztatván, «hogy a vármegye tiszteitől is semmit nem függenének, adót fizetni s beszolgáltatni nem akarnának;» majd csapatokká szervezkedve zászlókkal, dobokkal faluról-falura jártak s izgattak földesuraik ellen, kik Borosjenő bukása óta jobbra Váradra húzódtak. Nem is látszott valószínűtlennek, hogy a sok ezer számú parasztság egyetértvén egymással, «együvé gördülni és egy éjszaka a városra ütni ne kezdjen.»³ Várad török kézre jutását — ily előzmények után — a partiumbeli jobbágyság közömbösen fogadta, sőt Középszolnok és Krasznamegyék parasztsága azonnal felajánlotta önkéntes behódolását, «melynek Ali pasa nagyon örülvén, nekik die 5. Sept. erős hitlevelet iratott s küldött vala: egy pénz érő károk sem lenne és minden meghajlottaknak oltalmazójuk lenne, csak szállanának haza városokba, faluikba és szántanának, vetnének, majorkodnának.»⁴ A parasztság elégedetlensége természetesen a hódoltsági pasák figyelmét sem kerülte el, kik abban a hódoltsági határok akadálytalan kiterjesztésének legkönnyebb eszközét látván, a mozgalmat állandóan táplálták s a parasztságot jobbagyterheiktől való mentesítésük ígéretével maguknak megnyerték. A szatmári német kapitány értesülése szerint «a Székelyhídon túl lakó parasztság egyhangulag megesküdütt, hogy minden magyart és németet, kit fegyverben találnak, ellenségüknek fognak tekinteni, de abban a meggyőződésben volt, hogy a felkelést Erdélyből irányítják. Ezen feltevés ellen a rendek és Kemény János egyértelműen tiltakoztak⁵ s mint az egyik parasztvezér, Mándi András leveléből csakhamar ki is tűnt, a mozgalom vezetője a

¹ A megye statutuma 1658 október 11-ről. Kolozsvári—Óvári: Corp. Statut. III. 140. l.

² 1660 május 21-iki megyei statutum. Kolozsvári—Óvári: Corp. Stat. III. 143—44. ll. V. ö. 1661-re. M. Tört. Tár. XVII. 150—51. ll.

³ Szalárdy: 467—68. ll.

⁴ Szalárdy: 592. l.

⁵ 1660 végéről. Tört. Tár. 1880. 744—45. ll.

váradí pasa volt. «Nem akarunk — ugymond — felszabadulni földesuraink hatalma alól, felszabadított már az, ki hatalmasabb minden úrnál. Nem vagyunk bűnösök benne és magunk is kívánjuk, hogy uraságtok szabadítsanak meg minket a török járomtól... A basa embere mindennap unszol, hogy ejtsük fogságba azokat, kik még nem hódoltak meg, akár urak, akár szolgák.»¹

A váradí pasától úrbéri kötelezettségeitől felszabadított parasztság valóban vakon engedelmeskedett a töröknek;² ők foglalták el számukra Szentjób várát,³ Papmezőt és Súlyomköt,⁴ sőt közreműködtek Székelyhid — egyébként sikertelen — ostromában is,⁵ annyival inkább, mivel a budai basa kiáltványa értelmében minden falu három embert tartozott a szultán zászlói alá állítani s ezért egy évi teljes adómentességet nyernek, azon túl pedig csak két tallért fognak fejenként fizetni.⁶ Kemény János joggal felthette tehát tőlük a szomszédos középszolnok- és krasznamegyei várakat is,⁷ melyek védelmére Belsőszolnokmegye nemességét haladéktalanul felszólította.⁸ Kivételes közbiztonsági intézkedések, így a Váradra «hír nélkül» való bemenetel eltiltása a magánosoknak ép úgy, mint falvaknak és városoknak,⁹ a mozgalom továbbterjedését megakadályozták ugyan, de a behódol-
tatás korlátozására hatással nem voltak.

¹ Tört. Tár. 1880. 745. l. és egy névtelen jelentése 1661 jún. 16-ról. U. o. 1880. 746. l.

² Szalárdy: 605. l.

³ Tört. Tár. 1880. 748—49. ll. Szalárdy: 605—606. ll. Erd. Orsz. Eml. XII. 492. l. Rhédey László levelei 1661 márcz. 7-től. Magy. Tört. Tár. XVIII. 140—48. ll.

⁴ Szilágyi S.: Vértanúk. 32. l. V. ö. Szilvási Bálint 1662 jan. 5-iki jelentésével. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 18. l.

⁵ Tört. Tár. 1880. 746., 748—49. ll. Óváry: Tört. bizottság oklevél-más. III. 165—66. ll. Erd. Orsz. Eml. XII. 492. l. Szilágyi: Vértanúk. 32—33. ll.

⁶ 1661 márcz. 19-ről. Óváry: III. 167. l.

⁷ 1661 febr. 8-iki levele. Tört. Tár. 1888. 48—49. ll. Cseh várát meg is támadták, de siker nélkül. Tört. Tár. 1881. 115. l.

⁸ A megye 1661 febr. 10-iki gyűlésének határozata. Belsőszolnokmegye jegyzőkönyve. (Szolnok-Dobokamegye lt.)

⁹ Kolozsmegye 1641—96-iki jkőnyve. 313. l. (Kolozsmegye ltára.)

S ez természetes is. Erdély belső viszonyai és külpolitikai helyzete, nemkülönben a partiumbeli parasztság török-barát magatartása, a porta hatalmi törekvéseinek fölötte kedvező körülmények voltak, gyakorlati érvényesítésükre irányuló kísérleteik ezek következtében kétségtelen sikerűeknek látszottak. Ali pasa Nagyvárad bukása után közvetlenül Halmágy őrségét szőlította fel behódolásra¹ s mivel ugyanakkor Középszolnok- és Krasznamegye jobbgáysága önként felajánlotta adózását,² a Várad átadásakor megállapított egyezés ellenére, a várhoz jog szerint nem tartozó részek behódoltatását is megkezdte. Az 1660 októberi (20—nov. 9.) segesvári országgyűlés erre való tekintetből a pasát külön követséggel kívánta figyelmeztetni, hogy «Váradhoz az Ali basa ő nga hiti és végzése szerint azon faluk birattasanak, melyek eleitől fogván birattattak és a melyeknek az váradi kapitányok parancsoltak, u. m. fiscalis jószágok és hajdú városok», de ugyanez az országgyűlés végső esetben kész volt egész Biharmegye feláldozására is, hogy «csak az Bihar vármegyén kívül való részek maradhatnának meg.»³ Az országgyűlés előterjesztésének azonban ekkor már semmi súlya nem volt; a porta Bihar-, Kraszna- és Középszolnokmegyéket az ujonnan szervezett nagyváradi ejalethez tartozóknak kívánta tekintetni⁴ s ennek alapján Szinán váradi pasa haladéktalanul hozzá fogott a biharmegyei falvaknak összeírásához is, olyanformán, hogy minden községből három embert rendelt magához s azokkal íratta be az illető községet a defterbe; az önként behódoltaknak egy évi adómentességet ígért s annak leteltével is csak tized és évi két tallér fizetésére kötelezte őket.⁵ Mint-hogy a szultáni parancs egyszerűen csak «Szolnokmegyét» emlí-

¹ Törökmagyarkori Államokmt. III. 481. l.

² Szalárdy: 542. l.

³ Erd. Orsz. Eml. XII. 464. l.

⁴ «Perleguntur litteræ vezerii Budensis in Hungaricum idioma translatae, continentes mandatum imperatoris Turcici, ut comitatus Bihariensis, Krasznenensis et Szolnokiensis dependant passa Varadiensi, alioquin prædam futuros Turcis.» 1660 decz. (24.—1661 jan. 12.) országgyűlés iratai. Erd. Orsz. Eml. XII. 470. l.

⁵ 1661 febr. 2-ról Tört. Tár. 1880. 749. l.

tett, Szinán pasa Belsőszolnok megyét is felszólította a behódolásra,¹ sőt a Piri pasától összeállított defterre hivatkozva,² 1661 végén «Gyalu városát és az több falukat», köztük Kolozs- és Dobokamegyék számtalan helységét magának követelte.³ A bánffy-hunyadiak, a zaklatások elkerülése végett már előbb is készek voltak behódolni,⁴ Kolozsmegye szomszédos helységeivel együtt,⁵ úgy, hogy a fejedelem részéről sürgős közbelépés vált szükségessé, annál is inkább, mert a hódoltatás időközben Halmagy és Körösbánya vidékén is megkezdődött.⁶

Apaffi a porta utasításának megfelelően⁷ már 1662 júniusában panaszt emelt Ali pasa előtt a váradiak ellen, honnan «az hódoltatás semmiképen meg nem szűnik annyira, hogy — úgymond — szinte ide Kolozsvár szomszédságában is, az hol magunk vagyunk, jöttek némely nap hódoltató levelek.»⁸ Követei azonban Erdély területi épségét nem tudták biztosítani, mert Ali változatlanul követelte Kraszna és Középszolnokmegyék Váradhoz való csatolását.⁹ Valószínűleg az ő állásfoglalásának tulajdonítható, hogy Apaffinak a nagyvezérhez intézett közvetlen előterjesztései¹⁰ sem jártak eredménnyel. A porta a váradi pasát az erdélyi terület behódoltatásától tényleg eltiltotta,¹¹ de oly lanyhán és határozatlanul, hogy Huszain pasa nyugodtan folytathatta tovább a részeken kívül a tulajdonképeni Erdély

¹ Kemény János levele 1661 jan. 12-ről. Hadtört. Közl. 1892. 432. l. A pasa június 21-iki levele. Törökmagyarkori Államokmt. III. 490—91. ll.

² Szilágyi S.: Az erdélyi hódoltság és végvárai. Rajzok és tan. II. 156—57. ll.

³ 1661 decz. 2-ről. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 12—13. ll.

⁴ Bornemisza Kata levele Teleki Mihályhoz 1661 ápr. 25-én. Teleki Mihály lev. II. 67. l.

⁵ Ugyanannak levele Telekihez 1661 június 26-án. Teleki Mihály lev. II. 95. l.

⁶ Kemény János 1661 márcz. 31-iki levele. Hadtört. Közl. 1892. 434. l.

⁷ Erd. Orsz. Eml. XIII. 29. l.

⁸ 1662 június 13-ról. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 58. l.

⁹ Apaffi 1662 július 20-iki levele a nagyvezérhez. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 70. l.

¹⁰ U. o. IV. 69—70. ll.

¹¹ A rendek 1662 okt. 21. és okt. 25-iki előterjesztései. U. o. IV. 74. és 76. ll.

(Belsőszolnok-, Doboka-, Hunyadmegye) behódoltatását is, azzal magyarázván eljárását, hogy «ő magától nem cselekszik semmit, de az mely tartományokat eddig be akart hódoltatni, azoktól meg nem szűnik».¹ Jellemzi a helyzetet, hogy a nagyvezér az 1662 őszén (okt. 22—nov. 1.) megtartott meggyesi országgyűlésnek² a rendszeressé váló hódoltatások korlátozását újból sürgető előterjesztéseire³ mindössze annyit válaszolt, hogy csak írják meg a portára, ha a pasa «hadat küldött az váradi határon kívül» az erdélyi részekbe, mert «ő hatalmassága tehet róla»; egyébként azonban úgymond «kikeletkor nekünk is útunk leszen arra felé közelebb és ha mi oly dolgok, akadályok fenmaradtak, akkor eligazítjuk».⁴ A porta ezzel annyit mindenesetre kifejezett, hogy a fejedelem és az ország részéről hangoztatott panaszoknak egyáltalában nem tulajdonít nagyobb jelentőséget s a hódoltsági határok szabatos megállapítását nem tartja sürgősnek. A rendek siettek ugyan felvilágosítani a portát, hogy nem török csapatoktól végrehajtott hódoltatásról van szó és «maga személye szerint Huszain pasa hódoltatni az erdélyi határban nem jött», de «karóban veréssel, rabságra való vitellel» fenyegetőző hódoltató parancsai már eddig is oly mértékben kiterjesztették a török joghatóságot, hogy Erdélytől ennek következtében a rá kirótt hadiadó beszolgáltatását alig remélhetik.⁵

A porta figyelmét azonban inkább lekötötték a magyarországi bonyodalmak, mint az erdélyi széleken állandóvá lett határvillongások, melyekről tudomást vett ugyan, de azok orvoslását bizonytalan időre halasztgatta. I. Lipót fegyveres beavatkozása Kemény János és fia Simon érdekében, majd azzal egyidejűleg néhány dunántúli török erősség elfoglalása,⁶ főleg azonban Zrinyi-Ujvár felépíttetése Zrinyi Miklóstól,⁷ állandó

¹ Apaffi 1662 okt. 19-iki és a rendek okt. 25-iki előterjesztése szerint. U. o. 73. és 76. ll.

² Erd. Orsz. Eml. XIII. 31. l.

³ Közölve Törökmagyarkori Államokmt. IV. 71—78. ll.

⁴ 1662 nov. 23-ról. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 78—79. ll.

⁵ 1662 nov. 24-ről. U. o. IV. 80—81. ll.

⁶ Tört. Tár. 1880. 755. l.

⁷ Széchy K.: Gr. Zrinyi Miklós. IV. k. 157—59. ll.

izgalomban tartották a portát, hol a Velenczével folyt küzdelmek kapcsán különben is a háború-politika jutott túlsúlyra.¹ A porta ezek miatt már 1661 nyarán háborúval fenyegetőzött² s határozottan követelte Zrinyi-Ujvár lerombolását, melyért cserében állítólag Várad visszaadásától sem vonakodott volna.³ A bécsi udvar a háború kikerülése végett Montecuccolit — mint láttuk — Erdélyből visszarendelte, mivel azonban a portán a hadjárat kérdése elvileg már el volt döntve,⁴ a császári sereg kivonulása daczára is teljesíthetetlen követelések támasztásával valósággal a háború kieroszakolására törekedtek. Így újabban Nagyvárad visszaadásáról már tudni sem akartak, ellenben követelték Apaffi elismertetését, Zrinyi-Ujvár lerombolását és az erdélyi várak kiürítését.⁵ Jóllehet Montecuccoli a tényleges helyzet alapján a háborút elkerülhetetlennek tartotta,⁶ az udvar mégis megkísérelte — akár jelentékeny engedmények árán is — a háború kitörésének megakadályozását, mely Zrinyi 1662. nyári portyázó hadműveletei következtében mindinkább valószínűbbé vált. Az ellentétek kiélesedésére mutat, hogy a porta előbbi feltételei mellé Székelyhid átadását is csatolta⁷ s hogy a temesvári pasa a béketárgyalások vezetésével megbízott császári követet nem is fogadta.⁸ Bécsben ezek hatása alatt Székelyhid lerontásáról gondolkozni is kezdtek,⁹ sőt utóbb a vár átadására, Erdély kiürítésére és Zrinyi-Ujvár lerombolására is hajlandók voltak,¹⁰ de az 1663 júniusában tekintélyes haderővel Belgrádnál táborozó

¹ Acsády J.: id. műve. Millen. tört. VII. 167—68. ll.

² 1661 aug. 27-iki jelentés egy török futár érkezéséről. Tört. Tár. 1880. 756. l.

³ 1661 okt. 8-iki jelentés szerint. Tört. Tár. 1880. 756. l. Ugyanazt beszéltek 1662 nyarán Erdélyben is. Teleki Mihály lev. II. 330—31. ll.

⁴ Mascellini 1662 febr. 13-iki levele. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 25. l.

⁵ Chiaromanni 1662 jan. 21-iki jelentése. Óváry: III. 183. l.

⁶ Chiaromanni 1662 ápr. 1-én kelt jelentése. Óváry: III. 186. l.

⁷ 1662 szept. 13-iki jelentés. Tört. Tár. 1881. 119. l. Széchy K.: i. m. IV. 245—46. ll.

⁸ 1662 decz. 23-iki jelentés. Tört. Tár. 1881. 121. l.

⁹ 1663 jan. 20. és 24-iki jelentések. Tört. Tár. 1881. 122. l.

¹⁰ 1663 febr. 21-iki jelentés. Tört. Tár. 1881. 123. l.

nagyvezér most már évi adófizetést is követelt, azt pedig még az udvar is sokallotta.¹ Ezen védelmi politika természetesen teljesen indokolatlan volt s mint a következmények, főleg Érsekujvár török kézre jutása igazolták is,² az adott viszonyok között a török uralom megerősödését és a hódoltsági határok nagymérvű kiterjesztését idézte elő.³

A magyarországi támadó hadjárat a portától egyszerűen határvillongásoknak minősített hódolttatási törekvések kérdését jóformán teljesen leszorította a napirendről. A portától kivont diplomáciai előnyök, majd harcztéri sikereivel megszerzett hadi túlsúlya következtében a fejedelem és a rendek panaszai alárendelt jelentőségűekké váltak, melyekkel újabban hivatalosan alig foglalkoztak. Erdély ezzel végkép ki volt szolgáltatva a hódoltsági vezérek önkényének, kik attól fogva, hogy a porta a magyarországi háborút elhatározta, a behódoltatásokat fokozottabb mérvben foganatosították. A jenei pasa az oláh lakosság felszólítására már 1662—1663 telén megkísérelte Zarándmegye hódolatlan részének, Kőrösbánya vidékének megadóztatását, holott «míg az törökök Jenőt bírták 32 esztendeig, akkor is nem hódolt ez az felső járás».⁴ Ugyanekkor a váradi pasa Dobokamegyét pusztitgatta⁵ s Pánczélcehet «és ott a tájon egynéhány falukot elrablott».⁶ 1663 márcziusában több kövárvidéki község,⁷ majd nem sokkal utóbb a Lápos környékén levő

¹ 1663 márcz. 23-iki jelentés. U. o. 1881. 123. l.

² Karácson Imre: Az 1663-iki török hadjárat Magyarországon. Hadtört. Közl. 1896. 75—83. ll. Thúry J.: Az 1663—64-iki hadjárat. Hadtört. Közl. 1890. 368—78. ll.

³ A különféle jelentések 1663 augusztusból. Tört. Tár. 1881. 127—130. ll. Óváry: III. 201—204. ll. Karácson I.: id. közl. Hadtört. Közl. 1896. 86—92. ll. Thúry: id. közl. Hadtört. Közl. 1890. 378—82. ll. Széchy K.: i. m. V. k. 34. s köv. ll.

⁴ A nemesség 1663 febr. 24-iki folyamodása Apaffihoz. Törökmagyarokri Államokmt. IV. 86—87. ll.

⁵ Bánffy Dénes levele 1663 jan. 24-ről Telekihez. Teleki Mihály lev. II. 423. l.

⁶ Lónyai Anna levele Telekihez 1663 jan. 26-án. U. o. II. 431. l. Egyikök valószínűleg Ördögfalva. Törökmagyarokri Államokmt. IV. 124. l.

⁷ Teleki Mihály 1663 márcz. 22-iki levele Bornemisza Annához. U. o. II. 478. l.

falvak behódolását követelte,¹ oly fenyegető magatartást tanúsítva, hogy a veszedelemben forgó vidék lakossága tömegesen menekült Kővárba, vagy az erdőségekbe, «mivel házuknál a nagy félelem miatt nem mernek lakni».²

Apaffi minden alkalommal panaszt emelt ugyan ezen erőszakoskodások ellen a temesvári pasa³ és a porta előtt,⁴ de mint Temesvárra küldött követe, Baló László már előzetesen tudomására adta, a hódoltsági vezérek felfogása e tekintetben az volt, hogy «Kraszna, Közép- és Belsőszolnok, Doboka és Hunyad vármegyék⁵ tartományai egész Gyaluig, azokban levő szegénység, hatalmas császár fényes táborának Erdélyben létele alatt . . . szabad jóakarattok szerint hódolván be Váradhoz, hatalmas császár íródeákja Piri pasa beirta őket, tetterben csinyálta», ezért az említett vármegyék behódoltatása nem rajtuk, hanem a porta akaratján múlik. «Hatalmas császár kegyelmes császár lévén — úgymond — ha két vármegyét, ha hármat, ha többet is visszaenged, mi rajta nem kapdosunk, jó szívvel visszabocsátjuk»; de ennek módja nem a fegyver, hanem az adó beküldése mellett igen alázatos könyörgés.⁶ Apaffi és a rendek ezt eddig is megtették, de mivel Apaffi újabb előterjesztései⁷ sem jártak eredménynyel, a fejedelem Teleki Mihály javaslataira⁸ hallgatva, azzal kísérelte meg a török joghatóság terjeszkedését korlátozni, hogy az önkéntes behódolást fej- és jószágvesztés terhe alatt szigorúan eltiltotta s felhatalmazta a kővári kapi-

¹ Apaffi levele Telekihez 1663 jún. 10-én. U. o. II. 512. és 533. l.

² Teleki 1663 decz. 16-iki levele a fejedelemhez és decz. 17-iki levele Bánffy Déneshez. U. o. II. 649. és 655. ll.

³ Pl. Apaffi 1663 febr. 24., márcz. 19., márcz. 23-iki lev. Török-magyarkori Államokmt. IV. 88., 91—92., 94—95. ll.

⁴ 1663 ápr. 12-ről. Török-magyarkori Államokmt. IV. 95—96. ll.

⁵ «Mivel Kolozsvármegyének csak nem akarják tartani azt az Bánffyhunyad vidékét, én akármit mondjak», jegyzi meg Baló igen jellemzően.

⁶ Baló 1663 febr. 13-iki jelentése. Török-magyarkori Államokmt. VII. 436—37. ll.

⁷ V. ö. Rozsnyai: Tört. maradv. 415. s köv. ll. s Apaffi 1663 decz. 23-iki levele. Teleki Mihály lev. II. 664. l.

⁸ Teleki 1663 márcz. 22-iki és decz. 16-iki levelei. Teleki Mihály lev. II. 478. és 649. ll.

tányt, hogy ha «valamely falubeliek, városbeliek meghódnak, mindjárt reájuk küldjön,» javaikat elpredálja, «az falunak előjáróit karóba veresse».¹

Előrelátható volt s e feltevést a következmények csakhamar igazolták is, hogy efféle tiltó rendszabályok a túlhatalmas hódoltságiakkal szemben elégtelenek. A porta mereven ragaszkodott a Piri-féle defterben megállapított területi elhelyezkedéshez² s ennek alapján az Erdélylyel szomszédos pasák nyugodtan folytathatták a defterben megjelölt megyék rendszeres behódoltatását. Így jutott néhány hónap alatt török kézre Kolozs-megyéből Bánffyhunad öt más községgel,³ majd utóbb Kajántó,⁴ Dobokamegyéből pedig Onok és Kecsed,⁵ sőt Kucsuk pasa Piri defterére utalva, Dés városát is felszólította behódolásra.⁶ Fölötte jellemző a porta hódoltató politikájára és eljárás módjára a Halmágy-vidék hovatartozásának kérdésében körvonalozott álláspontja.

A nagyvezér ugyanis Mehemet pasa defterére hivatkozva, melyet a porta hivatalos jegyzéknek tekintett, kijelentette, hogy a Halmágyhoz tartozó 40 községre vonatkozó igényeit változtatlanul fentartja; abban a feljegyzésben azonban, mely a helységek neveit tartalmazta, tényleg 62 falu neve szerepelt.⁷ Az 1661 január (31—febr. 24.) nagysinki országgyűlés e tekintetben sürgős jogorvoslást követelt ugyan a nagyvezértől,⁸ de a porta hadikészületei újabb támadásra, Erdélyben és a részekben viszont a várak német őrségeinek lázadása,⁹ melyet az udvar hajlandó volt Apaffinak betudni s végül a Kökényesditől irányított beütés

¹ 1663 decz. 23-ról. Erd. Orsz. Eml. XIII. 277—78. ll.

² Teleki Mihály 1664 jan. 16-iki levele. Teleki Mihály lev. III. 15. Bethlen J.: Hist. rer. Transsylv. I. 88. l.

³ Bánffy Dénes levelei 1664 jan. 7-ről. Teleki Mihály lev. III. 6. l.

⁴ Bánffy Dénes és Ébeni István levelei 1664 júl. 25-ről. U. o. III. 195—96. ll.

⁵ Székely István levele 1664 febr. 17-ről. U. o. III. 47. l.

⁶ Apaffi levele 1664 máj. 27-ről. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 117—18. ll.

⁷ Bethlen János: Hist. rer. Transsylv. I. 88—90. ll.

⁸ Erd. Orsz. Eml. XIII. 50. és Bethlen J.: I. 95—97. ll.

⁹ Székelyhid őrségének fellázadására. Hadtört. Közl. 1890. 566—68. ll.

Erdély területére,¹ az illetékes tényezők figyelmét a hódoltatási kérdésektől egyelőre elvonták.

Az erdélyi közvélemény maga is feszült várakozással tekintett a magyarországi harcstereken küzdő császári seregek működése elé. A Souches tábornok vezetése alatt álló északi hadtest jelentékeny sikerei² Erdélyben is elég korán köztudomásuakká lettek,³ de már az aug. 1-én kivívott szentgotthárdi győzelemről⁴ Apaffi csak augusztus 20-án értesült hivatalosan.⁵ A fejedelem Erdély érdekeinek biztosítása végett természetesen sietett feltétlenül szükségesnek ítélt kívánságait az udvar tudomására juttatni,⁶ mert nem sejtette, hogy ezen törekvése ekkor már tárgyaltan. Erdélyben még szeptember elején is csak annyit tudtak, hogy a béketárgyalások folyamatban vannak s mivel Baló tudósítása szerint «Erdély dolgát oly sincere ágálja az német ágens, mint magáét», kétségtelennek tartották, hogy a kötendő béke Erdély igényeit mindenben kielégíti. Így tudni vélték, hogy «Erdélytől el nem idegenedik Székelyhid»; hogy «az kik római császár ő felségéhez adhaereáltak volt, azok személyekben, vagy javokban meg ne bántassanak»; továbbá, hogy Erdély részére a szabad fejedelemválasztás jogát biztosították; «az várakból az praesidiumok kivitetése ígértetett;» «Erdélytől . . . ezután se vár, se tartomány, semmi darab föld, semmi szín alatt el nem vétetik»; s végül a bécsi udvar kijelentette, hogy erőszakos fejedelemválasztásra nem gondol.⁷

¹ V. ö. mindezekre Erd. Orsz. Eml. XIII. 49. s köv. II. Teleki Mihály lev. III. III—VII. II. Bethlen J.: I. 107. s köv. II.

² R. Horváth Jenő: A felsőmagyarországi hadjárat 1664-ben. Hadtört. Közl. 1894. 285—321. II.

³ Például a július 19-iki garamszentbenedeki (lévai) csata lefolyását Kászonyi Márton és Cob július 29-én már megírták Telekinek. Teleki Mihály lev. III. 98—99. II.

⁴ R. Horváth Jenő: Az 1664-iki mura—rábamelléki hadjárat és a Szt.-Gotthárd melletti csata. Hadtört. Közl. 1891. 297. s 596. s köv. II.

⁵ Bethlen J.: Hist. rer. Transsylv. I. 165—66. II. Cob aug. 18-iki levele Telekihez. Teleki Mihály lev. III. 211. I.

⁶ Bethlen J.: Hist. rer. Transsylv. I. 166. I. Erd. Orsz. Eml. XIII. 60—61. II.

⁷ Udvarhelyi György levele 1664 szept. 2-ról. Teleki Mihály lev. III. 228—29. II.

Szalárdy János kifejezte ugyan kétségeit, hogy «igen és igen féltő: ne actum sit de Transsylvania»,¹ de itt inkább hittek Baló László kedvező jelentéseinek, ki szept. 23-án «az régen kívánt arany békesség» ratificatiójáról értesítette a fejedelmi udvart.² A Balótól túlértékelt béke tartalmazott is olyan részleteket, melyek Erdélyre nézve kiváló fontossággal bírtak; így az Erdélyben táborozó török és német csapatok a fejedelemség területéről haladéktalanul kivonulni tartoztak; Erdély részei «előbbi állapotjok szerint nyugodalomban maradjanak»; Erdély rendjeinek Apaffi halála esetére «régí athnaméjok szerint» a szabad fejedelemválasztást biztosította, de Várad török kézben maradt, ellenben Apaffi köteles volt Székelyhidat leromboltatni.³ De már Baló is észrevette, hogy a vasvári béke teljesen mellőzte a portának fizetendő évi adó kérdését⁴ s a tűrhetetlen hódoltatásokat véglegesen korlátozó határmegállapítást,⁵ pedig főleg ez utóbbi elodázhatatlan szükség lett volna Székelyhid lerombolása következtében. Az erdélyi joghatóság érvényességét Biharmegye északi felében, annyira a mennyire, eddig is Székelyhid biztosította⁶ s így a vár lerombolása a részek végleges elszakításával volt egyértelmű.

A porta a vasvári béke foganatosítását — elsősorban Székelyhid lerombolására vonatkozólag — azonnal sürgette; eleinte maga a nagyvezér készült «elhánytatására, mind pedig egyéb

¹ 1664 szept. 18-iki levele. U. o. III. 242. l.

² Levele Teleki Mihályhoz (u. o. III. 246. l.) és Apaffihoz. Török-magyarokori Államokmt. IV. 152. l.

³ Részben Rozsnyainál: Tört. maradv. 242—44. ll. és Baló szept. 23-iki levele Apaffihoz. Török-magyarokori Államokmt. IV. 152. l.

⁴ Ugyanazon levélben. U. o. IV. 155. l.

⁵ «Nulla tamen tributi in toto, vel in parte relaxandos, aut regni limitum distingvendorum mentione facta». Bethlen J.: Hist. rer. Transsylv. I. 78. l. Csodálkozva jegyzi meg ugyancsak Bethlen: «Bone Deus! Auream dicis conpater Ladislæ Baló hanc pacem». U. o. L. azonfelül Erd. Orsz. Eml. XIII. 62. l.

⁶ V. ö. a váradiak és Boldvai Márton székelyhidi kapitány közt fennálló ellentétekre és éles szóharczra: Török-magyarokori Államokmt. IV. 118. s köv. ll. számtalan okiratot. Azok alapján Szilágyi S.: id. tan. Rajzok és tanulmányok. II. 151—53. ll.

végbeli dolgoknak s határoknak eligazítására»,¹ utóbb ettől eltekintve rendeleti úton kísérelte meg a feltétel végrehajtását.² Annýt természetesen a gyulafehérvári udvar is belátott, hogy a vár lerombolása elől kitérnie nem lehet³ s ezért I. Lipót közreműködésével legalább arra törekedett, hogy «legyen szabados Somlyóban, Valkóban, Csehben praesidiumot» tartania,⁴ hogy ezen új végvárrendszer segítségével a behódoltatásokat korlátozza s továbbá, hogy a határkiigazítás is Erdély érdekeinek figyelembevételével eszközöltessék.⁵ A bécsi udvar azonban sajtáságosan ítélte meg a helyzetet. A császári biztosok, kikkel Teleki Mihály fejedelmi követ október végén a szóbanforgó részletkérdések ügyében Szatmárt a tárgyalásokat megkezdte, még a béke tényleges megkötését is tagadták, úgy hogy Teleki maga is hajlandó volt Baló jelentéseinek alaposágát kétségbevonni.⁶ De egyidejűleg felvetették azon eszmét is, nem volna-e lehetséges Székelyhid lerombolását egyelőre elhalasztva, a várat császári kézre juttatni.⁷ Ezen terv a vasvári békét megelőző időkbén, sőt azután is, valóban szőnyegre került,⁸ a jelen viszonyok között azonban kivihetetlennek látszott. Apaffi utasította is Telekit, hogy csak az adóleszállítás és határkiigazítás kérdéseire szorítkozzék, Székelyhid átadásáról szó sem lehet, mert «az fővezér parancsolatjára Székelyhid lerontását . . . megígértük, úgy mint két császár között végben ment dolgot, mely

¹ Baló László id. jelentése. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 152. l.

² Bethlen J.: Hist. rer. Transsylv. I. 179–80. ll.

³ «Az békességnek bizonyos hire érkezvén . . . az is vitte arra urunkat ő ngát arra, hogy Székelyhidnak elbontását ne igyekezze gátolni, melyen az két császár megegyezését hiszi lenni». Bethlen János 1664 okt. 16-iki levele. Teleki Mihály lev. III. 258. l.

⁴ Apaffi 1664 okt. 15-iki levele Teleki Mihályhoz. Erd. Orsz. Eml. XIII. 334. l. és Teleki Mihály lev. III. 256. l.

⁵ Apaffi 1664 okt. 24-iki utasítása. Teleki Mihály lev. III. 266. l.

⁶ «Semmi bizonyost nem értheték meg vagy nem létele felől az békességnek». Teleki okt. 26-iki lev. U. o. III. 268. l. «Bizony nem mind ugy van az dolog, az mint Baló uram írja». Okt. 27-ről. U. o. III. 272. l.

⁷ Teleki id. okt. 26-iki levele csak homályosan czéloz erre. U. o. III. 269. l.

⁸ Erd. Orsz. Eml. XIII. 57. és 61. ll.

igen szükséges». ¹ «Szekelyhidot bizony senkinek sem adjuk egyik felé is, hanem, ha ugyan meg kell lenni, inkább elrontjuk, egyiké se legyen», írta Telekinek ugyanakkor Bornemisza Anna is. ² Az átadás kérdése ezzel lekerült a napirendről. Rottal János császári megbízott is csupán azt hozta javaslatba ezek után, hogy Székelyhid lerombolásáig valamely erdélyi erősségben német őrséget helyezhessen el, hogy azzal a törökök hódító törekvéseit s Székelyhid esetleges elfoglalását megakadályozhassák. ³ A november 3-iki segesvári országgyűlés ⁴ azonban, jöllehet az adóleszállítás és határkiigazítás kérdésében I. Lipót közreműködését szükségesnek ítélte, Rottal javaslata elől kitérni igyekezett s csak végső esetben volt hajlandó Huszt várában — részben magyar tisztek hatósága alatt — német őrséget engedélyezni. ⁵

A két udvar közt Székelyhid lerontására vonatkozólag létrejött megegyezés egyelőre elvi jelentőséggel bírt, mert gyakorlati kivitele elsősorban a várőrség magatartásától függött. A túlnyomóan német zsoldosokból álló őrség azonban, mely az erdélyi joghatóság önkéntes elismerése következtében kétségtelennek tartotta a bécsi udvar megtorló intézkedéseinek foganatosítását, mereven ellenszegült a vár lerombolásának. «Rettenetes megindult állapottal» fogadták Sztépán Ferenczet is, ki a végzéseket hivatalosan közölte velük, követelvén, hogy «mivel még az erdélyi dolgok is semmi részről végben nem mentenek, . . . az török nemzet előtt intercedáljon ő felsége, hogy hiti ellen az török ne kívánja ennek elrontását»; kijelentették továbbá, hogy míg ezen előterjesztésök elintézését nem nyer, «addig az vár

¹ Okt. 31-iki levele Telekihez. Teleki Mihály lev. III. 274. l.

² Okt. 31-ről. U. o. III. 275. l.

³ «Interea tamen, donec hoc in effectum deductum sit, non sinistre judicent, si aliquem locum praesidiis meis munitum, (cuius electionem vestro committo iudicio), tamdiu non evacuem, quam memorata demolitio in effectum deducta sit». Rottal javaslatai Bethlennél: I. 183. l. Az Erd. Orsz. Eml. XIII. 63. l. a javaslatokat tévesen közli, mert azokban Székelyhid átadásáról nincs szó.

⁴ Erd. Orsz. Eml. XIII. 63—64. ll.

⁵ A Teleki Mihálynak adott utasítás 1664 nov. 12-ről. Erd. Orsz. Eml. XIII. 366. l., mely részletesebb, mint a Bethlen Jánosnál (Hist. rer. Transsylv. I. 185—93. ll.) olvasható.

feladás felől nem is gondolkodnak». ¹ Sztépan tudomásukra adta ugyan I. Lipót kegyelmet biztosító levelét, ² de elhatározásukat ezzel sem tudta befolyásolni, ³ mert nem bíztak annak őszinteségében. ⁴ Innen van az, hogy a székelyhidiak anélkül, hogy a császári biztosokkal közelebbi tárgyalásokba bocsátkoztak volna, a szászrégeni országgyűléstől kiküldött delegatio megkeresésével is megkísérelték a lerombolás ideiglenes elhalasztásának kieszközölését s csak akkor ismerték el a helyzet kényszerűségét, midőn a vár lerontását e delegatio is «elkerülhetetlen szükség»-nek minősítette s egyúttal biztosította őket több hónapról elmaradt zsoldhátralékok kifizetéséről. ⁵ A zsoldkérdés előtérbe nyomulásával az elvi akadályok megszűnván, Székelyhid leromboltatása befejezett ténynek volt tekinthető. Voltak ugyan nehézségek az őrségtől követelt négy havi hátralék kifizetésének módozataiban, ⁶ de azok alárendelt jelentőségűek lévén, 1665 január 9-én már hozzáfoghattak a lerombolás munkájához, ⁷ mely február 5-ig véget is ért. A vár hadikészletét Nagykárolyba szállították. ⁸

¹ Sztépan levele Telekihez 1664 nov. 27-ről. Teleki Mihály lev. III. 286—88. ll.

² Sztépan id. lev. U. o. III. 289—90. ll. és Erd. Orsz. Eml. XIV. 4. és 65. ll.

³ V. ö. Boldvai Márton 1664 nov. 27-iki levele. Teleki Mihály lev. III. 290—97. ll. Sztépan nov. 30-iki levele. U. o. III. 302—314. ll.

⁴ «Mely írás szerint (a zsoldosok felterjesztésére vonatkozik) nem mi hozzánk, hanem az ő felségéhez való bizodalom láttatik halasztani az várnak feladását». Apaffi 1664 decz. 4-iki levele Telekihez. U. o. III. 313. l.

⁵ A delegatio 1664 decz. 19-iki utasítása Telekinek. Erd. Orsz. Eml. XIV. 72—73. ll. «Most csendesesen vannak itt minden rendek az hópénzek megadásának reménységével», írta Sztépan is 1664 decz. 13-ról. Teleki Mihály lev. III. 326. l.

⁶ V. ö. Boldvai Márton 1665 jan. 1-én kelt (Teleki Mihály lev. III. 345—46. ll.), jan. 7-iki (u. o. III. 366. l.), márcz. 10-iki leveleit.

⁷ Boldvai 1665 jan. 10-iki levele (u. o. III. 381. l.), Teleki jan. 12-iki (u. o. III. 384. l.), Bánffy Zsigmond jan. 17-iki (u. o. III. 395. l.) és jan. 19-iki (u. o. III. 398. l.) levelei.

⁸ Hadtört. Közl. 1890. 565—66. ll. A bontási munkálatokat Sicha Lukács György hadmérnök irányította; összesen 32 aknát furatott, melyhez 60 mázsza löport használtak fel. Február 1-én a nagyváradi pasa küldöttsége is megjelent a munkálatok színhelyén és Sicha előttük rob-

KOLOZSVÁR A XVII. SZÁZADBAN.

Az erdélyi politika törekvése a vasvári béke óta főleg a fejedelemség területi épségének biztosítására irányulván, I. Lipóttal folytatott diplomáciai tárgyalásai során¹ kiváló gondot fordított az udvar erkölcsi támogatásának megnyerésére, mert a hódoltató törekvések korlátozása ez idő szerint egyedül az udvar politikai súlyának latba vetésével látszott lehetségesnek. «Hami oly kívánsági lennének az török nemzetnek, ... inkább keménykedhetünk nagy reménységgel», hangoztatták a rendek Teleki Mihálynak adott utasításukban,² őszintén beismervén ezzel a saját erejére utalt Erdély ellenálló képességének teljes elégtelenségét. A közelmúlt eseményeiből jogosan is következtethettek arra, hogy Székelyhid lerontásával, a hódító török politikát feszélyező ezen utolsó jelentősebb akadály eltávolításával, a hódoltság területi bővülése az erdélyi joghatóság rovására, be fog következni; de kétségtelennek tartották azt is, hogy a fejedelemség területi integritásáért megvívandó küzdelem csak valamely külhatalom diplomáciai beavatkozásával lesz eredményes.

Apaffi már 1664 okt. 24-én kiemelte I. Lipót közbenjárásának szükségességét³ s midőn Baló jelentette, hogy a porta a határkiigazítási munkálatokat a közel jövőben ténylegesen megkezdi,⁴ a rendek külön is sürgették Rottaltól a határkiigazítás közvetlen irányítását.⁵ Rottal felfogása szerint azonban elsősorban Apaffinak kellene «kitanulni, mint akarják az határt igazítani», mert kezdeményezés esetén «valami apprehenziói lehetnének az töröknek». «Ennek megértésére nem szükség semmi vára-

bantotta föl a vár utolsó szögletbástyáját, a Kereki-bástyát. Sichától való a vár képe is a leromboltatása előtti időből. U. o. 564. l.

¹ Erre nézve már január közepén tárgyalások folytak. Lásd Teleki 1665 jan. 10-iki levelét (Teleki Mihály lev. III. 390—91. ll.) és Erd. Orsz. Eml. XIV. 85—86. ll. A vár leltára febr. 6-ról közölve. Hadtört. Közl. 1890. 586—88. ll. Rottal János levele febr. 7-ről. (Teleki Mihály lev. III. 408—409. ll.)

² 1664 nov. 12-ről. Erd. Orsz. Eml. XIII. 365. l.

³ Levele Telekihez. Teleki Mihály lev. III. 266—67. ll.

⁴ Apaffi 1664 nov. 14-iki levele. U. o. III. 278. l.

⁵ Nov. 12-iki idézett utasításuk. Erd. Orsz. Eml. XIII. 364—65. ll.

⁶ Teleki Mihály 1664 decz. 2-iki levele. Teleki Mihály lev. III. 308. l.

kozás — írta a fejedelem Rottal javaslataira vonatkozólag — mert sokszor és ez óráig minden megváltozás nélkül kimondott szökből constál, hogy Piri pasa tefterének nevezeti alatt Désig, Kolozsvárig, egyszóval az Kiszszamosig akarják kijárni az mar-kunkból». Rottalnak tehát arra kell törekednie, hogy a hódolt-ság «az Ali pasa adta hitlevelé szerint» legfeljebb a Nagyvárad tartozékaiként megállapított bihari részekre korlátoltassék.¹ Bécsben azonban nem akarták felismerni diplomatiái kötelezettségük sürgősségét; s jóllehet, deczember vége felé Erdélyben is köz-tudomású volt, hogy a határkiigazítás eszközlésére kiküldött törökök Piri pasával, a hirhedt defter szerzőjével Várad felé közelednek, Baló jelentése szerint «császár ő felsége residensének még eddig semmi instructiója nem ment».² Rottal maga is érthetetlennek tartotta e késedelmet, melyet most a Székelyhid lerontása körül mutatkozó nehézségekkel akart indokolni³ s azonnal sürgette is az udvar beavatkozását, Teleki szerint «oly formában,» hogy «soha bizony magunk is jobban nem kíván-hatnók».⁴ Apaffi tehát, ki egyidejűleg arról értesült, hogy a törökök «Kolozsvárnál akarják az váradí határt igazítani»,⁵ ezek alapján a terület szabályozás foganatosítását legalább addig kívánta halasztani, míg az udvar állásfoglalásáról határozott alakban nem tájékozódik.⁶ Rottal hangsúlyozta ugyan, hogy a fejedelem és a rendek «az töröknek igyekezzék igen-igen kedvét keresni mindenképpen s ajándékkal is csendesíteni» s a határ-kiigazítás alkalmával Ali hitlevelére hivatkozva, legfeljebb til-takozzanak mindennemű erőszakos hódoltatás ellen,⁷ a fejedelem mindamellet kitért a török követtel való találkozás elől.⁸ Mint

¹ 1664 decz. 4-iki levele Telekihez. Teleki Mihály lev. III. 313—14. ll.

² Apaffi és Bánffy Dénes levelei Telekihez decz. 30-ról. U. o. 339—340. és 342. ll.

³ Teleki 1665 jan. 3-iki jelentése. U. o. III. 347. l.

⁴ Teleki jelentése jan. 4-ról. U. o. III. 359. l.

⁵ Január 3-iki levele. U. o. III. 355. l.

⁶ Január 5-iki levele Telekihez. U. o. III. 362. l.

⁷ Teleki 1665 jan. 10-iki levele. Teleki Mihály lev. III. 375—76. ll.

⁸ Apaffi jan. 5-iki rendelete. Erd. Orsz. Eml. XIV. 78—79. ll. és Bánffy Dénes jan. 11-iki levele. Teleki Mihály lev. III. 383.

utóbb kitünt, az Erdélybe küldött török követnek valóban semmiféle írásbeli meghatalmazása nem volt a határkiigazítás tekintetében, a mi Apaffi felfogása szerint fölötte kedvező időhaladék arra, hogy «római császár ő felsége törekedhetnék az ország mellett mind határ, mind adó dolgában». ¹

Rottal megbízatása Székelyhid lerombolása következtében lejárófélben lévén, az udvar diplomatai közbelépésének kieszközölését czélzó tárgyalások további irányítására nem vállalkozhatott; de kívánta, hogy eltávozása alkalmával a rendek olyan értelmű elismervényt állítsanak ki számára, melyben beismerik I. Lipót nagy érdemeit az ország régi szabadságának megvédelmzésében és helyreállításában, valamint azt is, hogy mindebben Rottal jelentékeny tényező volt; kötelezzék végül magukat arra, hogy az ország területi épségét megőrzik. ² Az Apaffitól összehívott delegatio azonban erre nem vállalkozhatott, mert hiszen nem állíthatták, hogy a függő kérdések kielégítő megoldást nyertek; ³ ezért elismervényükben I. Lipót támogatásának nagy jelentőségét általánosságban kiemelvén, ismételten sürgették az udvar közbelépését az Erdélyre nézve kiváló fontosságú részletkérdések (határszabályozás, adó) méltányos elintézésében. ⁴ Rottalt ezzel természetesen érzékenyen megbántották, ⁵ ki a királyi csapatoktól megszállva tartott határvárak kiürítése után, ⁶ Szatmárt el is hagyta. ⁷

A határkiigazítás ügye azonban Rottal távozása után sem vesztett jelentőségéből; nem engedte ezt maga a porta sem mely

¹ 1665 jan. 21-iki levele. U. o. III. 403. l. és Erd. Orsz. Eml. XIV. 89—90. ll.

² Rottal szövegezése 1665 január közepéről. Bethlen: Hist. rer. Transsylv. I. 213—15. ll.

³ Erd. Orsz. Eml. XIV. 6. l.

⁴ 1665 febr. 7-ről. Erd. Orsz. Eml. XIV. 90—93. ll. Bethlen: I. 216—21. ll. Erd. Orsz. Eml. XIV. 7. l.

⁵ V. ö. Teleki 1665 februáriusi (közelebbi dátum nélküli) jelentése. Teleki Mihály lev. III. 425—33. ll. Bethlen: I. 221—23. ll.

⁶ Erd. Orsz. Eml. XIV. 7. l. Erre Teleki is czéloz fentebb idézett levelében. U. o.

⁷ Arra, hogy mikép itélték meg szereplését Erdélyben, jellemző Kende Gábor 1665 ápr. 8-iki levele. Teleki Mihály lev. III. 455. l.

a hódoltságiakkal egyértelműen türelmetlenül sürgette Apaffitól az erre vonatkozó munkálatok haladéktalan foganatosítását.¹ A delegationnak tehát újból foglalkoznia kellett a bécsi udvar közbelépésének kérdésével s ennek kieszközölését most már közvetlen tárgyalások útján vélték megkísérlendőnek. A követséggel megbízott Bánffy Dénes 1665 ápr. közepén indult Bécsbe;² az udvar a rendek előterjesztéseit kedvezően fogadta, közbenjárását minden tekintetben megígérte,³ sőt portai meghatalmazottját állítólag utasította is ily értelmű ténykedésre. De mint a következők mutatták, sem a residens, sem a nyár folyamán a portára érkező gr. Leslie főkövet, nem értették át Erdély helyzetét; a fejedelemség érdekeit sohasem védelmezték komolyan, mert ennél sokkal fontosabbnak tartották a török birodalomban élő keresztények jogi helyzetének szabályozását és a jezsuiták letelepedésének biztosítását.⁴ Az év végén valóban leplezetlenül kitünt, hogy Erdély a bécsi udvar támogatására nem számíthat s hogy saját erejére utalva lesz kénytelen területi épségének védelmét megkísérleni.⁵

Nem sok eredménnyel jártak a portával folytatott közvetlen tárgyalások sem. Apaffi Paskó Kristófot még 1665 januárjában Belgrádba küldte a nagyvezérhez,⁶ azzal az előterjesztéssel, hogy Erdély határait Ali hitlevelének figyelembevételével állapíttassa meg s helyezze hatályon kívül a Piri-féle igazságtalan és tör-

¹ Gillányi levele 1665 márcz. 3-ról. U. o. III. 437. l.

² Bánffy levele 1665 ápr. 2-ról. U. o. III. 444. l. Az utasítás, mely nagyobbára azonos a Rottalnak adott febr. 7-iki elismervénnyel, közölve Szilágyitól: Vértanúk stb. 289—96. ll. Tartalmilag Bethlennél is: I. 223—24. ll.

³ Közölve Bethlennél: I. 242—46. ll. Tartalmilag Paskó emlékiratában. Tört. Tár. 1890. 28. l. és Erd. Orsz. Eml. XIV. 13—14. ll.

⁴ Erd. Orsz. Eml. XIV. 20—31. ll. Egyéb tekintetben l. Rozsnyai: Tört. maradv. 295—96. ll.

⁵ Erd. Orsz. Eml. XIV. 17. l. Paskó emlékirata. Tört. Tár. 1890. 31—33. ll. és jelentése decz. 25-ről. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 290—91. ll.

⁶ Paskó 1665 jan. 29-iki levele. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 195—97. ll.

vénytelen deffer foglalásainak érvényességét.¹ Erre azonban a nagyvezér nem volt hajlandó,² talán azért sem, mert a hódoltságiak részéről «csaknem minden héten újabb vádak jönnek» Apaffi ellen állítólagos határsértések miatt;³ ez az oka annak, hogy a nagyvezér a rendek újabb felterjesztésétől eltekintve,⁴ a döntést magától elhárította s a függő kérdések végleges elintézését a porta hatáskörébe utalta.⁵ Kedvezőbb elbírálást természetesen itt sem várhattak. Cserményi Mihály, az új kapitihá,⁶ július 14-én jelentette is, hogy a porta felfogása szerint «az faluk Dobokáig Váradhoz valók»⁷ s midőn a nagyvezér Páskót, kit a rendek a tárgyalások folytatása végett Drinápolyba küldtek,⁸ kihallgatáson fogadta, követi előterjesztésére türelmetlenül azt válaszolta, hogy «nem sokat vettek olyan várhoz, mint Várad»; de különben is «már el is igazodott az határ» s Erdély ahhoz tartsa magát.⁹ Ez a merev felfogás utóbb sem változott.

Bár a rendek általában véve némi optimizmussal tekintettek úgy a bécsi, mint a portai tárgyalások elé, egyidejűleg a szükséges védelmi intézkedések foganatosítását sem mellőzhették. Sürgössé tette ezt a hódoltságiak hatalmi politikája is, mely Erdély nyugati felében a fejedelemség joghatósági érdekkörét tudatosan, egy önkényesen összeállított defferre hivatkozva, mind szűkebb határok közé szorítani, esetleg véglegesen megszüntetni törekedett. E feltevést az ismétlődő behódoltatások is igazolni látszottak, melyek során török kézre jutott Kolozs

¹ Páskó febr. 13-iki jelentése. U. o. IV. 198—201. l. Ez az álláspont jellemzi az 1665 márcz. 8-iki utasítást is, melyet a rendek a határigazítás végrehajtásával hír szerint megbízott portai követtel tárgyaló erdélyi biztosoknak adtak. (Egykorú fogalmazványa gr. Bethlen Gábor keresdi levéltárában.)

² Páskó márcz. 18-iki jelentése. U. o. IV. 218. l.

³ Páskó fent idézett jelentése. U. o. IV. 214—15. ll.

⁴ 1665 máj. 6-ról. Erd. Orsz. Eml. XIV. 97—98. ll.

⁵ Bethlen J.: Hist. rer. Transsylv. I. 237. l.

⁶ Erd. Orsz. Eml. XIV. 8. l.

⁷ Törökmagyarkori Államokmt. IV. 241. l.

⁸ Instructiója jun. 28-ról. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 234—237. ll. Egyéb iratai. U. o. IV. 237—39. és 242—43. ll.

⁹ Páskó jelentése aug. 29-ről. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 217. l.

megyében: Borsa,¹ Kalotaszeg vidékéről három község,² Hévszamos,³ Dank, Forgácskuta, Argye;⁴ Zaránd megyében: Alcsova.⁵ A már bekövetkezett és még várható hódoltatások ellen való védekezés kényszerűsége a rendeket végre is arra bírta, hogy a fejedelemség nyugati részeit katonailag szervezett végvidékké alakítsák. Az 1665 májusi (1—22.) gyulafehérvári országgyűlés tehát a végvárnak tekintett Kolozsvár védelmére gyalogságot rendelt, míg Almás várába lovascsapatok elhelyezését javasolta,⁶ ugyanakkor a többször fenyegetett⁷ Dés város palánkkal való megerősítését is elhatározta.⁸ Ugyancsak a májusi országgyűlés megbízásából kifolyólag Béli Pál és Ébeni István tanácsosok védelmi szempontból vizsgálat alá vették a nyugati megyéket is; jelentésükben Almás és Egeres megerősítését mellőzendőnek vélték, míg Valkó és Somlyó várak felépítését stratégiai fontosságúnak jelezték. A tanács — Bethlen János kivételével — javaslatukat elfogadván, megerősítésüket azonnal elrendelte; ennek hírére azonban a varadi törökök a hiányos felszerelésű és megbízhatatlan őrséggel ellátott⁹ Valkót megtámadták és lerombolták, a somlyai várat is csak kapitányának bátorsága mentette meg a pusztulástól.¹⁰ Annyit természetesen Erdélyben is valószínűnek tartottak, hogy a porta «Somlyó muniálását és segítségét török császár ellen való kardvonásnak» fogja minősi-

¹ A Teleki Mihálynak adott utasítás 1664 nov. 12-ről. Erd. Orsz. Eml. XIII. 367. l. és Bethlennél: I. 190. l.

² Törökmagyarkori Államokmt. IV. 228. l.

³ Törökmagyarkori Államokmt. IV. 287—88. ll.

⁴ Bánffy Dénes levele 1665 ápr. 13-ról. Teleki Mihály lev. III. 459. l.

⁵ Nalácsi István aug. 2-iki levele. Teleki Mihály lev. III. 492. l.

⁶ Art. XXIV. és XXV. Erd. Orsz. Eml. XIV. 119. l.

⁷ Pl. Ébeni István 1665 máj. 6-iki levele. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 227. l.

⁸ Art. XL. Erd. Orsz. Eml. XIV. 126—27. ll.

⁹ Bánffy Dénes 1665 aug. 1-én kelt levele. Teleki Mihály lev. III. 496—97. ll.

¹⁰ Bethlen: I. 232—37. ll. V. ö. Bánffy Dénes 1665 aug. 14-iki levele. Teleki Mihály lev. III. 497—98. ll. Páskó levele 1665 szept. 15-ről. Törökmagyarkori Államokmt. IV. 263. l. Szilágyi S.: id. dolg. Rajzok és tanulm. II. 160. l. Erd. Orsz. Eml. XIV. 13. l.

teni; ¹ a váradiaak fenyegetőztek is, követelvén Somlyó lerombolását, ² a szeptemberi (10—16.) radnóti országgyűlés mindamellettt egyértelműen hozzájárult Somlyó fentartási költségeihez, sőt a Bánffy Dénestől ³ és Béli Páltól ⁴ megerősítésre ajánlott s most már a Sebes-Körös völgy melléke kulcsául tekintett Sebesvár védelmi állapotba helyezését is kimondta. ⁵ A novemberi (8—14.) gyulafehérvári országgyűlés ezeken kívül Cseh várának őrséggel való ellátását is határozattá emelte ⁶ s így a nyugati részek biztosításának lehetősége a hódoltató törekvésekkel szemben, legalább valószínűnek látszott.

Mindezen határbiztosítási intézkedések létesítések alkalmával ideiglenes jellegűek voltak; végleges védelmi szervezkedésre csak akkor lett szükség, midőn a bécsi udvar lanyha diplomatai közbelépésének eredménytelensége nyilvánosságra jutott. A rendek erről hitelesen az 1666 februári (1—26.) fogarasi országgyűlésen értesültek ⁷ s hatása alatt a kolozsvári főkapitányt, egyszersmind a megye főispánját, oly hatáskörrel ruházták fel, minővel eddig a váradia kapitány rendelkezett, ⁸ egyúttal pedig arra is utasították, hogy a hódoltatásokat akár fegyveres erő alkalmazásával is, megakadályozni tartozik. ⁹ Efféle kísérletek időnként természetesen megismétlődtek, ¹⁰ de csak mint szörványos jelenségek, érezhetőbb következmények nélkül.

Dr. LUKINICH IMRE.

¹ Bánffy aug. 18-iki levele. U. o. III. 499. l.

² Bánffy aug. 19. és 20-iki levelei. U. o. III. 500—502. ll.

³⁻⁴ Június 12-ről kelt leveleik. U. o. 472—74. ll.

⁵ Art. III—IV. Erd. Orsz. Eml. XIV. 140. l.

⁶ Art. I. Erd. Orsz. Eml. XIV. 155. l.

⁷ Erd. Orsz. Eml. XIV. 24. l.

⁸ Erd. Orsz. Eml. XIV. 30. l.

⁹ Apaffi 1666 ápr. 11-iki rendelete Ébeni István főkapitánynak. Hon és külföld. 1841. 319. l.

¹⁰ Erre mutat például a váradia adószedő hódoltató levele Belsőszolnokmegyéhez 1666 június 26-ról. (Törökmagyarkori Államokmt. IV. 316—317. ll.) Novemberben a Szilágyságban hódoltattak. (Bánffy Dénes levele nov. 2-ről. Teleki Mihály lev. III. 625. és 632. ll.) Egyidejűleg Zarándmegyében a Halmághoz tartozó 42 község ügye is szóba került. (Törökmagyarkori Államokmt. IV. 323—28. ll. Kapy György lev. 1666 decz. 7-ről. Teleki Mihály lev. III. 634—635. ll.)